

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ տնտեսութեան մէջ քիչ նիւթեր կան որ ան աստիճանի հարկաւոր տեսնուին մեր ազգին վիճակը լաւցընելու, ինչպէս հետեւեալ ճառին մէջ ամփոփուած առաջարկութիւնները: Մենք ալ աս ճառը կը հրատարակենք սիրով և ուրախութեամբ՝ ոչ եթէ հեղինակին հատուածանն ու ազգասիրութեանը վրայ ունեցած մեր համարմանը միայն նայելով, այլ և գրուածքին խելացի ու համոզիչ և օգտակար ոճը յայտնի տեսնելով, ինչպէս որ կարգացողներն ալ կրնան վկայել:

ՔԱՆԻ ՄԸ ԿԵՆՑԱՂՕԳՈՒՏ ԱՌԱՋԱԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

« Թիւ այս աշխարհիս մէջ և թէ ի հանդերձեալն
 ,, երջանիկ ըլլալ կ'ուզես նէ, նմաներդ սիրէ ու
 ,, անոնց օգնէ, քու ջանքերդ ալ անոնց նմանին
 ,, հետ միացուր: Զուր տեղը կ'աշխատիս քու եղ-
 ,, բարցդ վտայը մէջ քեզ ուրախ պահելու մարդ-
 ,, կանց վախճանը անանկ սերտ կերպով իրարու
 ,, կապուած է որ ինչ և իցէ մարդ չկրնար երջանիկ
 ,, ըլլալ ինչուան որ ուրիշներն ալ երջանիկ չըլ-
 ,, լան »:

Տարեր+ Ժողովագիտութեան • ԳԼ • Բ :

« Ով որ գործք մը սկսելու համար բոլոր գը-
 ,, ժուարութեանց վերնալուն կըսպասէ՝ կը նմանի
 ,, այն դեղագիրին որ դեռէ մը անցնելու համար
 ,, բոլոր ջրին ցամքելուն սպասէր է »:

Բաղմալէպ • 1843, Թիւ 2 :

Թիւ որ մարդ կային ազգը տանջող խեղճութեանց անսահման դաշտէն մէկ անգամ մը անցնելու ըլ-
 ,, լանք, անժխտելի ճշմարտութիւն մըն է որ « Տես-
 ,, նողին աղբը կտրտելով աչքէն կարեկցութեան
 ,, արտասուք բերող ցաւալի տեսարաններուն մէկն
 ,, ալ այն լքեալ անօգնական այրին, որբը, ու այն
 ,, սրտաբէկ մայրն է, որ իր անպաշտպան զաւկը
 ,, ները մոլութենէ ու մահուանէ պատսպարելու
 ,, համար՝ հաց ու հագուստ ճարելու զուր տեղը
 ,, աշխատած տանը՝ անոնց մոլեալ ու անգութ
 ,, հայրը կրակ կտրած, աչուրները դարձած, բոլոր
 ,, օրը մոռնելով փողոցներուն մէջ կը թաւալի,
 ,, իրիկունն ալ իր տունը ահով ու յուսահատու-
 ,, թեամբ կը լեցընէ »:

Թէ որ աս տեսարանիս վրայ աւելցընենք նաև այն խեղճերը որ ատենով փառաւոր տներու մէջ նստած ըլլալով, հիմայ բոյնի նման աւերակներուն շտեմարանները կը բնակին, թէ որ ասոնց քով բերենք նաև անոնք որ իրենց անխոհեմութեամբն

ու աննախատեսութեամբը իրենց հետ մէկտեղ շատ մը մանր ու խոշոր անձինք թշուառութեան մէջ ձգէր են, և ուսմամբ անոնց հաց գտնելը անխոհեմ առաջնորդներուն բեռ մը կամ պատիժ մը եղեր է. թէ որ ասոնց քով ալ բերենք այն անձինքը՝ որ ժիր, գործունեայ, աշխատասէր ըլլալու տեղը չար խրատի անսալով ինքզինքնին մոլութեան տուեր՝ առջի ազատութիւննին մոռցեր, ինքզինքնին ցածցուցեր ու մինչև յանձն առեր են ծոյլ ու մոլի ընկերներնուն հետ մէկտեղ փողոցներուն մէջ նստիլ, ու անոնց հետ՝ որոնց առաջ իրենք ողորմութիւն կուտային. վերջապէս թէ որ ասոնց հետ այն խորթացեալ հայրն ու մայրն ալ որ իրենց խեղճ զաւակը անօթի կը պարտացնեն, որ անոր դեղնած ու քաշուած երեսը ու փոսցած աչուր ները տեսնողը ողորմի իրենց, և գիտնալով որ խեղճին պղտիկ մէկ ձիւք իրենց բոլոր խօսքերէն աւելի ազգու է, տանն ատեն միտը կը կամբռնէ ծածուկ, կամ իբր թէ յուսահատութեան մէջ ընկածի պէս յայտնի ալ կը ծեծեն: Աս ամէն տեսակ խեղճերը մէկտեղ բերելով կրնանք մեր երկիրնէրուն աղքատացը ձիւք ալ չէնէ խիստ մօտ պատկեր մը ձևացընել:

Աղքատութեան տեսակները քննելով որչափ որ անոր պատճառները կամ անխոհեմութիւնը կամ ծուլութիւնը կամ մոլութիւնը և կամ փորձանք ները կը գտնենք, ու ալ ճշմարիտ գծութեան արժանի եղողները խիստ քիչ կը տեսնենք, ու շատին կարօտութիւնը իրենց արժանի պատիժ կրնայք սեպելու ալ նէ, սակայն մեր մարդկութեան պարտուցը առաջիններէն ու մեծերէն մէկն է անոնց օգնելը. և այս պարտքին կատարմանը համար պէտք եղած խրատն ալ բնութիւնը ամենեկին մէկու մը չձգելով՝ անանկ սրտերնուս մէջ տնկեր է որ մէկը որչափ անգութ թաւ ըլլայ, թէ և իր ընկերին խեղճութեանը չօգնէ ալ՝ անհնար է որ անոր վրայ ուրախանայ: Ընդհակառակն ամէն մարդ այս կարևոր պարտքին վրայ խիստ քիչ խորհած ժամանակն ալ ըրած գործքն ու գիտաւորութիւնը բոլորովն անոր կատարմանը օժանդակելուն, հիմա կուան աղքատաց վիճակը անանկ մը եղած է՝ որ անիկայ լաւցընելու է, կամ մարդկանց բարեսիրութիւնը կարգի մը գնելու է: Վասն զի առհասարակ որուն որ մարդին ըլլալը բարեսիրտութեանը համեմատ չէ, կամ ով որ զգացածէն չկրնար մտածել, այնպիսեայն կ'երևնայ թէ ողորմութիւն ընելը կամ գրամ տալ է, կամ գրամով ստանալու բանը աղքատին տալ է: Աս կերպով աղքատին բնական վտայը դրամի միջոցով միայն ողորմիլը՝ ոչ միայն ողորմութիւն չէ, այլ և անոր բարոյական ցաւեր ալ պատճառել է:

Ինչպէս որ մարդիկ իրար սպաննելու համար մասնաւոր եղանակներ ու օրէնքներ ունին, ասանկ ալ իրարու ողորմելու իրար ազատելու համար մասնաւոր օրէնք մը բռնելու է, և այս ալ այն է որ ԴՊՐՈՒՆԵԱՆ Մասին աւելի պէտք է ԽԷՐԲԱԺԷ Բարեւեր ԸԼԼԱՐ, գաւ ինչ զգացմամբ:

Բարեւեր անձանց մէջ երեւելիներէն մէկը, ճ. Կապով անգղիացին կը խրատէ որ աղքատին ողորմութիւն ընելու համար՝ նայինք որ իր ջանքը իրեն օգնական ընենք, և ոչ թէ անոր պակասը մենք մեր ողորմութեամբ միայն լեցընենք: «Նայէ, կ'ըսէ, որ անիկայ դուն չիշաղկես տանիս, այլ

» Ինքնիրեն քաղելուն օգնես . նոր հագուստ մը
» առնելու տեղը՝ նայէ որ իր հին հագուստը կար-
» կրտել ու անով դո՛ւ ըլլալ սորվեցնես » :

Հաստ ժամանակէ՛ ի վեր մարդիկ կը կարծէին որ աղքատութիւնը ու ամէն կերպ թշուառութիւնն են որ հասարակօրէն ագիտութենէ ու մարդկային առաջ կուգան : Թեպէտ ամէն ժամանակ անոր խիստ դառն երեցած վերքերը դարմանելու յօժար էինք , բայց հիմայ նոյն իսկ ախար բժշկելու ալ փափաք ունինք :

Բայց գարեւնուս այս ազնիւ յօժարութենէն դո՛ւ ըլլալու ու ազգերնիս փառաւորելու համար , կամ բաց ըսենք՝ ինքզինքնիս յնարելու համար , քննենք նայինք թէ որչափ կրցան մինչև հիմայ աղքերնուս աղքատութեան վիճակը դիւրել , կամ ազգը որէ որ աւելի չաղքատացնելու համար փրկալէս բան մը ընել : Առանց մասնաւոր կարծիքի կամ գրութեան մը գէ՛մ հակառակելու՝ յայտնի կը տեսնենք որ աղքերնուս յառաջագիմութեանը համար մինչև հիմայ գործածուած հնարքներուն մէկն ալ յարմար կամ բաւական չեն եղեր . որով հետեւ որ և ինչ միջոց իր նպատակին լաւ յարմար ու բանական ըտուելու համար՝ պէտք է որ ցանկացեալ օգուտը առաջ բերէ , ու անոր արգելք եղող պատճառներն ալ ոչնչացնէ : Ասիկայ այնչափ ճշմարիտ է որ անոր խելամաղելու համար՝ պէտք է որ քիչ մը կամք միայն ունենանք , որով հետեւ խելքէ դուրս բան մըն ալ չէ : Արգարեւ զարմալու բան չէ՞ որ աս բանս՝ թէ ազգային յառաջագիմութիւնն ու բարօրութիւնը գիտութիւնը ծաղկեցնելով կ'ըլլայ՝ երկար ստենէ ի վեր ճանչնալէն ալ ետեւ կը նայինք որ աղքերնուս մէջ տակաւին՝ չըսեմ զգալի՝ այլ պզտիկ մէկ փոփոխութիւն մըն ալ եղած չէ իր նիւթական վիճակին վրայ : Մտմտանք մէկ անգամ մը որ այն գիտութիւն ըտուած խորհրդական գեղը՝ ինչպէս և ո՛ր մատակարարել ուզեցինք մինչև հիմայ : Մինչև նոր ժամանակներս շատերը կը կարծէին որ աղքը ընդհանրապէս բարեկարգելու համար քանի մը զարատոններ բանալու , գիտութիւնն ալ հարուստի ապրցմի սկսելու է , որ կրթութիւննիս կատարելու կարողութիւնն ունենան . այս մտքով այսչափ զարոցներ ունեցանք որ վախեմ թէ անոնք բաւական լեցրին լիւ աշկերտ չունինք : Հիմակուան կարծիքինս տակ ի խելքի մօտ է . հարուստ աղքատ՝ անտարբեր կերպով ալաքը կրթելու ըլլալուն համոզուեր ենք , ու քիչ շատ աղոյ վրայ հոգ կը տանինք , որ անոնց միջոցով աղքերնիս բարեկարգի ու իր վիճակը դիւրացնէ : Բայց թէ որ գիտութիւն ըսածնիս խմորի պէս ծաւալելի յատկութիւնն ալ ունենար , տակաւին մինչև որ իր քանակութեանը համեմատ զանդուածի մէջ չգրուի՝ իր զօրութիւնը կամ չազդէր և կամ խիստ ուշ կ'ազդէ : Ազգ մը ընդհանրապէս լուսաւորելու ու շուտով ու իրօք անոր վիճակը լաւցնելու միակ ճարը ազգին մեծ մասին , կամ որ նոյն է՝ ստորին կարգաց , իրենց ճշմարիտ շահերուն վրայ մոմաւ սորվեցընելու համար՝ յատուկ , բաւական ու յարմար եղած հնարքներուն գործածութիւնը մէջլենին մտցնենք է , կամ ինչպէս Մալմբու քաղաքագէտը կ'ըսէ՝ « Ազգին ստորին կարգացը անանկ կրթութիւն մը տալու է որ ետեւ առաջ նայող ժողովուրդ մը ըլլայ » : Ինչպէս որ ետքերը աւելի յայտնի պիտի

տեսնուի , կրթութիւնն ըսելով՝ միայն գիտութիւնն սորվեցնել չեմ հասկընար , հապա մարդուս ստացած ունակութեանը բովանդակութիւնը , անով հարկաւ թէ որ ազգ մը կրթութեւ վրայ խօսիմ՝ պէտք է խմանալ ազգի մը մէջ լաւ սովորութիւններ մտցնել , ու գէշ եղածները հեռացնել : Այս ըսածներէս կարելի է թէ ոմանք ծուռ միտք հանելով չփոթին , ու միտքս ազգին դարձող պէտք չէ , տղայոց ուսումնական կրթութիւնը հոգալու չէ՝ ըսել կը կարծեն . ընդ հակառակն ես կը կտրծեմ որ ազգին նոր ծննդոցը անանկ կրթութիւն մը տալու է որ ոչ միայն բարոյական ու բարեպաշտ ժողովուրդ մը ըլլայ , այլ միանգամայն աշխատասէր , սակաւապէտ ու նախատես ալ ըլլայ . ուստի յայտնի է որ ազգին նոր ծնունդը այս կերպով կրթելու ջանալ , ու դարձնելն ու գրգռելն ուզել՝ երկու ընդդիմակ մարեր են : Գարոցներուն օգուտն ու հարկաւորութիւնը աղէկ ճանչնալով , միայն աս կ'ուզեմ հասկըցնել որ աղքերնիս առհասարակ լուսաւորելու ու անոր մէջ իրական բարեկարգութիւն մը մտցնելու համար՝ տղոց համար այսպիսի կամ այնպիսի դարձող բանալով , այս ինչ կամ այն ինչ տեսակ գիտութիւններ միայն սորվեցնելով ու Թաշ դարձներ բանալով չըլլար : Ո՛վ կրնայ ըսել որ 18 տարեկան տղին մէկը դըպրոցին մէջ խնայութեան և չափաւորութեան վրայ խրատ առած տեսնը , անոր հայրը արդէն ամէն իրիկուն ցորեկուան վատաւարածը Վրանկային գինեռուներ պիտի չվառնէ : Ան տղուն ներկայ կըրթութիւնը շատ հաւանական է որ 10 տարեկան ետեւ իր կնոջը ու զաւակներուն երջանկութեանը վրայ ներգործէ . բայց հիմակուհի միայն կրնայ իր բնականեացը խեղճութեանը ճար մը ընել : Գուցեւ ալ կրնան ինքզինքդ խելացիի տեղ դնելով՝ այն տղուն 10 տարեկան ետեւ ունենալը տանը կարգն ու կանոնը երևակայել , ու դո՛ւ ըլլալով հիմակուան գանուած վիճակին վրայ աչքդ գոցել կամ անփոյթ կենալ : Արդէն կրթեալ ազգը կրկին կենդանացնելու համար՝ միայն դարձողական կրթութիւնը ընտրելը խիստ տկար միջոց մը ընտրել է . ասիկայ անանկ տեսական օգուտ մըն է որ միայն ազգին մէկ մասին , ան ալ պզտի մասին կը յարմարի : Գարոցական կրթութեանէ առաջ եկած օգուտը աղալոյց համար է , կամ ապագային համար է : Ազգ ըսածը միայն ազգը չեն , մեծ մարդիկ տղոցմէն անհամեմատ չափով շատ են . ազգին ապագայ կարիքը ներկայ եղածներէն կախուած է . ուստի տղաքը հոգացած ժամանակնիս՝ պէտք է որ մեծերուն համար ալ նիւթական կամ զգալի օգուտներ մոմաւնը . առանց տար չենք կրնար ազգին մէջ իրական բարեկարգութիւն մտցնել : Ինչ բան որ ազգին մէջ ճշմարիտ բարեկարգութիւն մտցնելու վրայօք մինչև հիմայ ըսի , և ասկէ ետեւ ալ պիտի ըսեմ , այս երկու սկզբանց վրայ հիմնեալ է :

Ա . Մէկ կողմէն ազգին ապագայ չարիքը խափանելու համար՝ աղաքը տեսական կերպով կրթել :

Բ . Ներկայ չարիքը արժանապէս կամ եղածին չափ վերցնելու համար՝ գործնական օգնութիւններով մեծ մարդկանց վրայ հոգ տանել : Ահա այս կերպով ազգերնուս լաւութեան ապագայ վիճակը գրեթէ ներկայ պիտոյիցը ծառայեցնելով՝ անշուշտ շատ չտնցնիր՝ ազգերնուս մէջ մեծամեծ փոփոխութիւններ կը տեսնենք :

Լ՛հա այս է բոլոր առաջարկելու միջոցներու իմաստը: Լ՛ծէ պէտք ասոնց ներքին օգուտը յայտնի լան է, առջի բերանը կը կարծուի որ դիւրաւ և առանց արգելքի կատարուելու բաներ են. բայց մէկ արտաքին պարագայ մըն ալ կայ, որ մինչև անոր ալ ուշ չգնենք՝ անոնց ներքին օգուտը իրենց գործադրութեանը օգնութիւն մը չեն կրնար ընել: Լ՛սե՛կ ուզեմ որ ազգի մը մէջ հասարակաց օգտին համար գործողութիւն մը սկսուած ժամանակը՝ միայն ընտրուած խորհուրդին օգտին վստահելով ճամբայ ելլալու չէ. ազգին սովորութեանցը, բարուցը, նախապաշարմանցը, գիտութեանը աստիճանին ու վիճակին ևայն՝ ուշ չգնելով մինչև հիմայ ի՛նչ բարեգործութիւններ ապարդիւն մնացին, ի՛նչ սերմեր չծրլած ոչնչացան: Ոչ միայն ամէն ժողովուրդ մի և նոյն բանը մէկ կերպով չտեսներ, այլ մի և նոյն ժողովուրդը նոյն բանը ամէն տեսնի նոյն տեսութեամբ չտեսներ: Լ՛սիկայ անանկ կարևոր զգուշութիւն մըն է որ աղէկին աղէկ ըսել ապուհ համար՝ պէտք է որ անփոյթ չըլլանք, և ասիկայ միայն մեր ազգին համար հարկաւոր չէ: Չինաց կայսրը մինչև որ բարեպաշտ չերենայ, ժողովուրդին սիրտը չկրնար շահիլ, կամ ուզածին պէս անոր տիրել. նոյն բանը Ռուսաստանի մէջ՝ Սիպերիայի ձիւնապատ լեռանց վախովը կըլլայ. Գաղղիոյ ու Լնդոնի մէջ արգարութեամբ ու խելքով, և գրամատան մէջ անէծքով ու բա՛նադրանքով ևայն: Լ՛յս զգուշութիւնն ալ ընելէն ետև ազգին չարեացը իրական գեղ մը ընելու համար՝ տեսնենք թէ անոնք ի՛նչ են և ուսկից կը ծագին:

Լ՛. Ժողովուրդ մը երջանիկ չկրնար ըլլալ՝ քանի որ բաւական նիւթ չունի ապրելու:

Բ. Բանի որ ատեն ատեն քաղաքական խռովութիւն մը վրայ գալով՝ ապրելուն համար ունեցած սովորական միջոցները չկրնար գործածել:

Գ. Բանի որ ծոյլ, անխոհեմ ու մոլի է:

Դ. Բանի որ ինչ և իցէ փորձանքով ազգայինք անկարող կըլլան իրենք զիրենք ապրեցնելու:

Մարդկային ազգին թշուառութեանց այս վեց գլխաւոր աղբիւրներէն զատ՝ թէպէտ ուրիշ շատեր ալ կան, բայց անոնց ամէն մէկն ալ այս վեց գլխաւոր պատճառներուն մէկէն կը ծագին:

Լ՛յս պատճառներուն առջի երկուքը անանկ են որ ոչ սոսկական մարդու ձեռքն է դարձանելը, և ոչ ալ կարող եղած մէկ բանը: Լնոնց մէջ բազմամարդութեան ու գանձուց խնդիրներ մտնելուն՝ տէրութեան ու քաղաքացիաւ գործ է անոնց վրայ զբաղելը: Միայն այսչափ մը կրնանք ըսել՝ որ ազգի մը հարստութեան իր ժողովուրդին բազմութեանը չբաւելը շատ անգամ նոյն հարստութեան քիչութեանն չէ, այլ անոր գէշ բաժնուելէն ու գէշ գործածութեանն է: Չինացիք ու Լնդոնացիք ամէն ազգաց մէջ ամենէն հաստատուններն են. սակայն առջինին մէջ գործաւորները գործիք ձեռուրին՝ փողոցէ փողոց գործք կը մուրան, ու երկրորդին մէջ ստորին կարգաց խեղճութիւնը խելքէ գուրս բան է:

Բայց մեր կողմի աղքատութիւնը ասանկ չէ: Մայրաքաղաքներուն մէջ վաստակ ըլլայ չըլլայ՝ չըջակայ տեղերէն միշտ մէջը կը լծափին, կուգան, անանկ որ տեղ տեղ մարդիկ շատութեանէն իրար կ'առնեն, տեղ տեղ ալ ամբողջ գեղեր ու քաղաքներ

ալ բոլորովին դատարկ մնացեր են: Լսոր պատճառը ուսմիկը հասարակօրէն մայրաքաղաքներուն հարստութեանը կուտայ, բայց կը սխալի: Հաշիւի գաւառին մէջ հին արձանագրութիւնները 3200 գեղ կը համրեն եղեր. հիմայ միայն 400 գեղ կայ: Լսորեստանի ու Տաճկաստանի մէջ քաղաքները առ հասարակ բազմամարդ են, վասն զի դաշտերը բոլորովին դատարկ են: Վիպրոո կղզիին համար կը պատմեն թէ առաջները 60,000 հոգի հազիւ բաւական է եղեր միայն մէկ քաղաքը լեցնելու. բայց հիմայ հազիւ թէ բոլոր կղզւոյն ժողովուրդը այնչափ կ'ելլէ: Լսոնց պատճառները պատմութեանց մէջ գտնելը գժար բան է:

Աղքատութեան երկրորդ կարգի պատճառներուն մէջ ծուլութիւնը անշուշտ խիստ մեծ պատճառ է: Վրնամ ըսել որ ամէն երկրի մէջ քաղաքներուն մէջ գտնուած խեղճերուն ու մուրացկաններուն իրեք մասին երկուքը այս կերպ մարդիկ են, և կամայ կամաց մուրացկանութիւնը իրենց բնական ծուլութեանն ալ այնպէս կը յարմարի որ շատ երկիրներու մէջ թէ որ վանքերէն, ժամերէն կամ տէրութեան կողմէն իրենց ապահոված եկամուտ մը ունին նէ՝ մինչև կը կարգուին տուն տեղ ալ կըլլան. վասն զի, նախ երկիւղ չունին անօթի մնալու, երկրորդ՝ յոյս ալ ունին որ ծնած զաւկրին ալ եկամուտնին աւելցնելու պատճառ մը ըլլայ: Լ՛յս տեսակ մուրացկաններէն զաւկրին թէ հետեւին և թէ զատ պարտքընդներու օրինակներ թէպէտ ամէն օր պահաւ չէ, բայց ես անձամբ մէկը տեսայ որ աղուն կը սորվեցնէր՝ որ մէկէն ողորմութիւն ուզելու համար քովը մօտեցած ատենը՝ բարեւ բռնելով երթայ, ու նախ Թէմէնս ընէ. ասանկով մոլութեան ճամբուն մէջ իր զաւկին առաջնորդ եղեր ու մարդավարութիւն կը սորվեցնէր: Ծուլութիւնն ալ ուրիշ ամէն մոլութեանց պէս յայտնի է որ եթէ անպատիժ թողուի, աւելի կը շատնայ. ասոր գէժ ընելիքնիս՝ տուած ողորմութիւննիս ու օգնութիւննիս զգուշութեամբ արժա՛նաւոր եղողին տալը սխալ ըլլայ. ընելու ողորմութիւննիս ոչ միայն ուզողին կարեացը, այլ անոր իրաւունքին ալ պէտք է համեմատենք:

Երրորդ կարգի պատճառներէն միւս երկուքը որ անխել՝ անխիտն ու անլուր՝ գրեթեմ, մէկը կը ծագի մոլին անկրթութենէն, մէկալը սրտին: Ինչպէս որ ամէն մարդ գիտէ, այս իրեք մոլութեանց մէկ հատիկ ճարը ազգային իրաւունքն է. միայն պէտք է որ այս կրթութիւնը անանկ կերպով մը արուի, որ անոր լաւութեանը ազգին մէջ ամէն կարգի մարդիկ մասնակից ըլլան: Լ՛մէն մարդ նոյնչափ ժամանակ, միջոց, դիւրութիւն ու յարմարութիւն չունի տեսական կամ արմատական կրթութիւն մը սունելու. ուստի մէկ կողմէն ազգեր, նուաւ տղաքը դպրոցական ծանր կրթութեան պատրաստելու աշխատած ժամանակնիս՝ մէկալ կողմէն ալ մեծերուն գործնական կերպով մը խոհեմութեան, խնայութեան ու առաքելութեան գասեր պիտի տանք որ մեր նպատակին հասնինք: Բանի որ ազգերնուս աս երկու մասը իրարմէ զատնք ու միայն դեռահասակ մասին վրայ աշխատելով՝ մեծերը անհոգ թողունք, ազգը միշտ հիմակուան աղքատ վիճակին մէջ ցրուած մնալէն՝ ի զատ, և մէկալ մասը անոր օգուտ մը չունենալէն ետև՝ ինքզինքնին ալ պաշտպանելու կարողութիւն պիտի չկարենան ու

ներսալ, մեծ մասին անկարգութիւնը շուտով զինքը պիտի ընկղմէ, ասով մը վրայ շտապ կայնիլը գիւրդին բան չէ:

Ազգին բարքը ուղղելու համար վերի խմացած կերպովս ընդհանուր կըլնուէն մը ձեռք զարնուի նէ, անտարակոյս քիչ ժամանակի մէջ մինչև հիմայ տեսածներնէս աւելի օգուտ կը քաղենք: “Մարդ, այ կային ազգին իրական ու անողական օգուտ մը, ընելու մէկ հատիկ ճարը՝ անոր բարքը ուղղելն, է: Բարք ըսելը ամէն բան ըսել է. անիկայ ուղղող, ըլլալէն ետեւ՝ չափաւորութիւնը, աշխատութիւն, նը ու խոհեմութիւնը աշխարհիս ամէն կողմէն, կարօտութիւնը ու թշուառութիւնը արմատով, կը խեն. բայց թէ որ բարքը աւրուած մնայ, մարդուս կարիքն ու թշուառութիւնը անանկ, մեծ փոս մըն է որ բոլոր աշխարհի բարեփոխութիւնը, թեան պարգևը մէկէն կը կրլէ ու առջինէն աւելի, լայն, մութ, ու սարսափելի կ'ըլլայ”:

Ազգերնուս ստորին կարգերը իրենց վիճակին յարմար վարժութիւններով քանի որ օրէ օր աւելի կը թնկնէ ու լուսաւորենք, այնչափ աւելի ըրածնուն ու թողածնուն հետեանքը կ'աւելու կարող կ'ըլլան: Անկիրթ մարդը վայրենի մարդու կամ աղու կը նմանի, որ միայն ներկային համար կ'ապրին: Գիտութիւնը ներկային վրայ մտածել, անցեալին վրայ խորհրդածել ու ապագային վրայ ալ հոգ ընել կը սորվեցնեն: Կրթութիւնը օրէ օր մարդուս խելքը կը բարգաւաճէ, զգացմունքը կը քաղցրացնեն, ամբարտաւան յատկութիւնները կը վերցնեն, ու բոլոր քաղցր ու յանդուկան յօժարութեանցը ուժ կուտայ. և քանի որ կրթութեան այս օգուտը օրէ օր աւելնայ, այնչափ ալ մարդս օրէ օր աւելի խոհեմ նախատես կ'ըլլայ: Յունաստան ճանապարհորդութիւն ընողները թէ որ աղէկ գիտեն, անտարակոյս մուրացողներուն մէջ ուրիշ ամէն երկրէ աւելի քաջ մարդիկ կը տեսնեն. նաև մեր երկրին մէջ ալ առանց օտքի ու ձեռքի մուրացող յոյն աղքատներ շատ կը տեսնուին. այս բանիս համար ինծի ըսին որ գաղան ծնողքնին պզտիկուց իրենց աղոցը ոտքն ու ձեռքը կը կտրեն եղբոր որ իրենց մուրալու գուռ մը ըլլայ: Ասոր շատ մարդ մէկ լսելով չկրնար հաւատալ. վասն զի սակայն աւելի իրենց զգացմունքը դէմ է՝ քան թէ գաղտնիքին: Բայց թէ որ քիչ մը աւելի հանգարտութեամբ խորհնիք, թէ որ կրթութեան մարդուս սրտին վրայ ունեցած ներգործութեանը վրայ մտածենք, այս գիտուածը անկարելի չերենար: Մարդուս բնութիւնը անփոփոխելի է. թէ որ այս տեսակ ծնողական գաղաւթութիւններ մեզմէ առաջ անցած դարերուն մէջ ու մեզմէ հետեւ տեղուանք կ'ըլլան նէ, հիմակ ինչո՞ւ համար պիտի չկրնայ ըլլալ. այն ծնողքը չէին Սպարտացիք որ աղաքնին վատաւորը ծներ նէ՝ ողջ ողջ Տայգետոն ըսուած գետին մէջ կը նետէին: Այն ծնողքը չէին Կարթագոնացիք որ հարկւրնէ լով զաւակնին Կռոնոսի կը զոհէին, ու ով որ աւելի քիչ գլխար կամ աւելի գաղանութիւն ցրցնէր՝ աւելի բարեպաշտ և իր զոհը ընդունելի կը համարուէր: Այսպիսի օրինակներ անհամար են թէ որ յիշատակել ուղղուի, բայց անոնց ամէնուն վրայ աս երկուքը աւելի հաստատ վկայութիւն մը կրնան ըլլալ. ինչպէս որ բարի կրթութեամբ բարի կ'ըլլայ մարդ, ասանկ ալ չարաչար կրթութեամբ գաղան կ'ըլլայ. որովհետև այս օրինակը մէկ կամ քանի մը

հոգւոյ վրայ չէ, այլ սովորութեամբ ու իրարմէ օրինակ առնելով՝ ընդհանուր ազգի մը յարմարած օրինակներ են որ ունակութեամբ կամ կրթութեամբ միայն կրնան այսչափ ընդհանուր ըլլալ: Կրթութեամբ մեծցած ու միշտ ալ բարի օրինակներ աչքին առջնի ունեցող ժողովուրդ մը ոչ միայն տգէտ ու անկիրթ ժողովուրդէ մը աւելի գլխած, ուղիւմ, օգտակար, տեսածն ու լսածը օրինակելու աւելի յարմար, խնայող ու աշխատասէր կ'ըլլայ, այլ և աւելի չափաւոր, խոհեմ ու արդար ալ կ'ըլլայ:

Անգղիացիք ստորին կարգերուն վրայ հիմայ այնչափ հոգ ունին որ մինչև ցորեկը գործարաններուն մէջ բանելու հարկադրեալ տղոց համար Էրէյնթեան Դպրոց, ու բոլոր օրը բանելու պարտաւորեալներուն համար ալ Գոթալան Դպրոց հաստատուած են: Անանկ որ քանի մը տարիէն, հին տասնները դրել կարգաւ գիտնալը Գաղղիացի ազնուականի մը որչափ ամբնալու բան էր նէ, Անգղիոյ մէջ ալ գիր չգիտցող աղքատի մը տղայ գտնուելը այնչափ ամբնալու բան պիտի ըլլայ:

Մանկանց կրթութեան կերպին ու միջոցներուն վրայ խափել բոլորովին անօգուտ կը համարիմ, ոչ միայն անոր համար որ եթէ ուղուի՝ կրթութեամբ կատարեալ կարգ մը Եւրոպացի ազգաց մէջէն օրինակելը գիւրդին բան է, այլ նաև անոր համար որ մեր ազգին տղայոց կրթութիւնը դոնէ տեղ տեղ անանկ յարմար անձանց յանձնուած է՝ որոնց ունեցած լոյսը այս մասին մէջ բոլորովին զմեզ դոհ կ'ընէ. և թէ որ անոնց վրայցը մեզի փափաքելու բան մը կը մնայ նէ՝ ան ալ անոնց թուոյն շատնալուն համար պէտք է ըլլայ, որպէս զի ազգին պիտոյիցը համար աշխատելու կարող ըլլան: Հիմակուան մեր ունեցած գոռաւորութիւնը ազգին մեծցած մասին կամ ստորին կարգացը համար կրթութեան կարգ մը հաստատուելն է, որ մինչև հիմայ բոլորովին երեսի վրայ մնացած է, և մանկական կրթութեան կարգէն ալ բոլորովին տարբեր է: Այս կերպ կրթութեան Գաղղիան ու մանաւանդ Անգղիան ամէն ազգէ աւելի մեզի օրինակ կրնան ըլլալ, ուր առհասարակ ժողովուրդեան կրթութիւնը իրարաւի զարմանալի արագութեամբ առաջ կ'երթայ: Անոնց բանեցուցած հնարքներէն մեր աղջին վիճակին յարմարածներն հետագայ հնարքներն են:

Ա. Ազգի մը մէջ ամենէն գիւրդին և ամենէն շուտ կերպով լուր մը ծաւալելու միջոցը անտարակոյս Օրագիրներն են: Կանոնաւոր օրագիրներով ու անոնց նման գրուածներով հրատարակուած տեղեկութիւնները ոչ միայն սիրով ընդունելի կ'ըլլան, քիչ ժամանակի մէջ շատ տեղ կը տարածուին, այլ և ամէն մարդու վիճակին ալ կը յարմարի քովը մէկ հատ մը ունենալ՝ պարապ գտած ժամանակը կարգալու: Ասանկ մէկ հարկաւոր բանի մը պակասութեամբ շատ օգտակար խորհուրդներ անկատար մնացեր են՝ օգնութիւն յուսացուած մարդոց չգիտնալէն: Ուստի շատ ուրախութեամբ կը տեսնենք որ ազգերնուս մէջ այս կերպ լրագիրներ սկսան հաստատուիլ. մեր Բագմավէպն ու Հայաստանը քիչ շատ իրենց նպատակին մօտեցած են, ու կը յուսանք որ օրէ օր աւելի յարմար ըլլան ազգին պիտոյքը լեցնելու: Ազգի պիտոյքը լեցնելու աւելի յարմար կ'ըլլան ոչ միայն ազգը անոնցմով արդէն հրատարակուած

լուրերուն ու անդեկութիւններուն պիտոյք ունի, այլ և ազգին. պէտք է գիտնալ թէ ինքը ո՞ր է, որչափ է, արդեօք յառաջադիմութեան մէջ է թէ ետ կ'երթայ, պէտք է որ ասոնք գիտնայ, այսինքն պէտք է որ ազգին շարունակ իր վիճակին վրայօք անդեկութիւններ արուի. զոր օրինակ պէտք է իրեն գիտցնել թէ աս մեր ազգը քանի՞ տերու թեանց մէջ բաժնուած է, ամէն մէկ տերութեան որ քաղքին մէջ որչափ կայ. պէտք է մեզի գիտցնել թէ տարին ամէն մէկ մասնաւոր երկրին մէջ որչափ ամուսնութիւն, որչափ ծնունդ, որչափ մահ կը պատահի. թէ որ մահը, ծնունդը կամ ամուսնութիւնը երկու որոշեալ ժամանակի մէջ շատ կամ քիչ է զեր էն նէ՝ ի՞նչ է պատճառը. պէտք է մեզի գիտցնել որ տարուէ տարի դարձեալ երկուն մէջ որչափ աշակերտ կը մանէ, որչափ կ'ելէ. արուեստներն ու գիտութիւնները ի՞նչ էին առաջ, հիմայ ի՞նչ են եղած և այլն և այլն. վերջապէս մինչև որ մեր օրագիրները ազգային Վիճակագրութեան վրայօք առատ լուրեր չտան՝ օգուտնին իրական օգուտ մը չսեպուիր. վասն զի մինչև որ ազգը իր վիճակին վրայօք որոշ ծանօթութիւններ չունենայ, բանաւոր կերպով մ'ալ իր վիճակին կարողութեանը վրայ չկրնար հսկել, և ոչ իր յառաջադէմ՝ կամ յետախաղաց շարժումն ալ ճաննալ: Թէպէտ գիտեմ որ մեզի պէս ցրուեալ ազգի մը համար շատ դժուար է ընդհանուր վիճակագրութիւն մը ունենալը, բայց ո՞վ կրնայ ըսել որ դոնէ գլխաւոր քաղաքներուն համար անհնար է. դարձեալ, աշխատութեամբ ու կամքով ամէն բան կը յաղթուի: Ազգային աս ամենահարկաւոր վիճակագրութիւնը ստանալու միակ ճանապարհը կարծեմ թէ Վիճակագրութեան անուանով ընկերութիւն մը հաստատելէն աղէկը չկրնար ըլլալ, որուն ամէն հայ գանուած տեղերէն կարող ըլլան անգամ ըլլալու: Այս ընկերութիւնը կրնայ նաև Վիճակագրութեան Լրագիր անուանով թուղթ մ'ալ ունենալ, միայն ազգին յառաջադիմութեանը վերաբերեալ լուրեր տալու համար. կարճ խօսքով, ասոր կերպին ու հնարքներուն վրայօք ուրիշներն ալ կրնան խորհիլ:

Վերջապէս օրագրի վրայօք ցանկալի բանին մէկն ալ այն է որ անոնք ըստ կարի հրատարակուին ժողովրդեան մէջ: Թէ որ ազգերնուս մէջ լրագիր կարգալու համար մասնաւոր Ընթերցարաններ բանալու չտի կարգացող չունենանք ալ նէ՝ դոնէ ուրիշ ամէն երկրի սովորութեանը պէս ժողովարաններու մէջ մտցնել: Արդարեւ թէ որ ժողովարաններու մէջ առասպել 1, նարո 2, խենէշ երգեր կրցեր են մտնելու նէ, ո՞վ կրնայ արգելք ըլլալ օրագիրներուն ալ հոն մտնելուն. որովհետեւ թէ ժողովարանին սիրովը և թէ հոն եկողներուն շահուն գէմ գալու բան մը չէ, աս սովորութիւնը դիւրաւ կրնայ մոտեւ ժողովարան եղած տեղուանքը:

Երկրորդ, հասարակ ժողովրդեան հասկընալու կերպովը՝ կարօտ եղած նիւթերու վրայօք մանր ճառեր հրատարակուին միտք արթնցնելու ազդու կերպով դրուած ու գեղեցիկ օրինակներով ալ պարզած: Թէպէտ ազգերնուս մէջ մինչև հիմայ շատ աղուոր բաներ գրուած են, բայց հասարակ

ժողովրդեան համար գրեթէ բան մը չկայ կարգալու, ինչուան հիմայ տպուածներուն՝ թէ նիւթին, թէ ոճին, թէ լեզուին և թէ գնոյն կողմանէ հասարակ ժողովրդեան ձեռնհաս չըլլալուն համար. բաւական է որ ժողովուրդին լուսաւորութեանը համար գիրք հրատարակել ուզողը Անգղիացաց Չէմպլէի Էպիպոլիէան օրագիրը, ու նոյն ազգին և Գաղղիացաց Տէղէի-Բիւն-Վան Ժոլուրէան ըսուած ճառերը, Ռուբի Կանրաֆիալը՝ և ասոնց նման գրքերը տպէ: Ինծի կ'երենայ թէ մեր ազգին մէջ մինչև հիմայ գիրք տպելու աշխատողները պիտանալու ըսուածը բացարձակ հարկաւոր բանի մը անդ չէին գրած: Հասարակ ժողովրդեան հարկաւոր բաները լսել տալու համար պէտք չէ որ անիկայ վեր՝ մեր քովը հանելու ջանանք, այլ մենք վար անոր քովը իջնանք. մինչև որ մենք անոր հասկընալքը ու կարօտածը չտրաւք, ան ալ ոչ մեր տպածը հասկընալիք ունի, և ոչ ալ փնտռելիք:

Ազգին համար օգտակար ու լաւ գրքեր ունենալէն ետեւ ալ ընթերցման արտօնակը ազգին մէջ մտցնելու համար բաւական չէ որ անոնք միայն գրած արտերուն կրպակները մնան. գրքերը ձեռնհաս ընելու միակ ճարը ազգին մէջ ընթերցարաններ հաստատել է. թէ որ անդ անդ ընթերցարաններ չկուրի, ոչ միայն ժամանակ ունեցող նմանողութեան համար ալ ըլլայ նէ հոն յաճախելու կը յորդորուի, այլ և ժամանակ չունեցողն ալ ոչինչ ծախքով մը կրնայ օրինաւոր ապահովութեամբ անկէ գիրք վարձել ու իր տունը տանիլ կարգալու. ասիկայ ոչ միայն ազգը լուսաւորելու համար կարեւոր վարժոց մըն է, այլ և անգործ ու պարսպորդ մարդիկը զբաղեցնելու միջոց մը ըլլալով, ինչպէս թեան ու բարեկարգութեան ալ զօրաւոր նպաստ մը կրնայ ըլլալ. և ասոր հաստատութիւնը աւելի ցանկալի կ'ըլլայ՝ երբոր մոմտանք թէ անիկայ հաստատողը ազգին ծառայած տանը՝ միանգամայն իր քուսին ալ շահած կ'ըլլայ: Ասիկայ ալ գիւրուութեամբ հաստատելու կերպը ընկերութեամբ ընեն է:

Երրորդ՝ ազգին մէջ տեղ տեղ տանն տանն ժողովներ ըլլայ, ու անոնց մէջ կը լսուի թեան, աղ զատիրութեան, բարոյականի և ուրիշ հարկաւոր նիւթերու վրայ ճառեր զուրցուի, կամ կենցաղը, գուռ նիւթերու վրայ հակաճառութիւններ ըլլալին: Այս հնարքին օգուտը ոչ միայն առաջիններէն աւելի ստոյգ է, այլ աւելի ազդու ալ է: Բնութիւնը ամէն մարդու մի և նոյն սարգեր չէ տուած, մի և նոյն սարգեն ալ երկու հոգւոյ մէկ չափով չէ տուած: Այս պակասները մարդիկ իրարմէ փոխառնելով կը լեցնեն, որ ան ալ մինչև որ իրարու հետ հաղորդակցութիւն չունենան՝ չըլլար: Արդարեւ ժողովք կամ ընկերութիւն ըսուածը ուրիշ բան չէ, այլ միայն դժուարութիւն մը յաղթելու կամ մեծ խորհուրդ մը կատարելու համար մէկ քանի անձանց կամ շատերուն կարողութեանցը միութիւնն է: Ընկերութեանց ու ժողովքներու ազգի մը յառաջադիմութեանը անսնորհին ըն բան մը ըլլալուն, և անոնց օգտին վրայօք Շ. Տիւֆէն գեղեցիկ մը կը զուրցէ. «Վայրենի կենաց մէջ մարդ սգեմ, տկար ու միտակ է, նաև իրեն վիշտ մըն է: Իր խելքէն սղահանած առաջին ծառայութիւնը իր ուժը իր նմաններուն ուժին հետ միացընելով իր վիճակը աւելի հանգիստ ու աւելի ստոյգ

ընել տալն է : Նաև բնութիւնը ամեննուս սրտին մէջ համակրութիւն մը ու մեր նմանեաց վշտացը վրայ ցաւիլ մը, ուրախութեանցը վրայ ուրախանալ մը, որ անհրաժեշտ է ընկերանալու կարօտութիւնը մեզի կիցը մը բրած է : Բիշ քիչ աս միաբանական ուժը, այս միաւորութեան բարիքը կը սկսին շահաւոր պտուղներ տալ . . . անանկ ձեռնարկութիւններ կան որ եթէ ժողովելուն ու միանալուն ուժը չըլլայ՝ առանձին մէկու մը ոչ հարստութիւնը ոչ կեանքը և ոչ ալ փորձը կը բաւէ լինելուն ընկերական պէտք եղած ամէն կատարելութիւն ներք աւելու համար՝ քաղաքացիք պէտք է որ իրենց խորհուրդը իրարու հաղորդեն ու ստանին մէկ տեղ բերեն : Ամենն աւելի պէտք է որ քովէ քով գալով կենցաղօգուտ խորհուրդներ ու ազնիւ իմաստներ մէջենին տարածեն :

Ընկերութեանց ու ժողովքներուն օգուտը անհնար է որ մարդ կարգաւորվ կամ լսելով բաւական կարող ըլլայ հասկնալու . ազգով առաւ օրինակ նիս մեզ աւելի ազգու կերպով կը համոզեն : Աշխարհքի մէջ չկայ Անգղիացոց պէս այնչափ հարուստ, այնչափ գործունէ, իր շինուածներուն ու խորհուրդներուն մէջ այնչափ մեծագործ ազգ մը, և անոնց պէս ալ ոգի միաբանութեան ունեցող ազգ չկայ, որով այս աստիճան հարստութեան ու զօրութեան հասեր են . և ընկերութեան ուժով շատ ատեն անանկ բաներու ձեռք կը դարնեն ու կը կատարեն ա՛յ որ կրնանք ըսել թէ աշխարհը չինելու ելլող Բաբելոնացոց յանգանութիւնը անոնց քով վախճանութեան ալ չկրնար սեպուիլ :

Նմանապէս չկայ Գաղղիոյ պէս երկիր մը, որ արուեստներն ու գիտութիւնները այնչափ ծաղկած ըլլան, և գիւրին ու աժան գնով սորվուին, ու խելունքին աւելի զարգացած ըլլայ . վասն զի թէ պէտ իրենք ի բնէ հանճարեղ մարդիկ են, բայց մեծ մասամբ ուրիշ ամէն ազգերէն աւելի մէկ տեղ ժողովուելու ու խօսակցելու յոժարեալ են : Սեղանատուն, ժողովարան, հրապարակ, տեղ չկայ որ մէկտեղ եկած ժամանակին՝ ազգի, ճարտարութեան, կրթութեան, կառավարութեան նիւթերու վրայ չխօսին . որով ամէն օգտին վրայ՝ մէկ մըն ալ մտքերնին գիւրաւ բացատրելու ու իրարու հաղորդելու պատուական կարողութիւնը ստացեր են :

Այս տեսակ ժողովքներով ամէն ազգէն աւելի Ամերիկացիք ամէն բանի մէջ գրեթէ հսկայաբալ առաջ կ'երթան : Այն երջանիկ երկրին մէջ հասարակաց օգտին համար հրապարակաւ ընթերցմունք ընելու սովորութիւնը այնչափ տարածուած է, որ երբեմն 45,000 ունկնդիր կը ժողովին եղեր մօիկ ընելու : Այս տեսակ ժողովքներէն ալ օգուտ մը քաղելու համար նախ պէտք է որ ժողովքին տեղը՝ օրը՝ մէջը վիճելի կամ ճառելի նիւթը՝ ժամանակը՝ առաջ հրատարակուի, որպէս զի ժողովքի անձինքը առաջուց ան նիւթին վրայք պատրաստուած ըլլան : Երկրորդ՝ խառնակութիւն մը չըլլելու համար պէտք է որ ժողովքին մէջ գանուելի մարդիկ անորոշ կերպով մը չերթան, այլ ժողովքին տեսուչ եղանակը արժանաւոր անձինքը մասնաւոր տոմսակով մը հրաւիրեն . ասանկով պատրաստուած ժողովքները անշուշտ օգուտնին առատապէս կու տան :

Չորրորդ, ազգի մը մէջ ազգատութեան ու թը

շուառութեան արմատը չորցնելու համար հընարուած մարդասիրական գործքերուն մէջ անշուշտ Նախաբէն ընկերութեան 1 առաջիններէն մէկն է :

Նախատես ընկերութիւնը ըսածս գործաւորներու կամ արուեստաւորներու ժողով է, որ ընկերութեան օրերուն կը պարտաւորին որոշեալ ժամանակի մը մէջ այսչափ գումար մը ընկերական սրն տուելու աւանդելու, և անով գրուողներուն օգնութեանը համար՝ հարկաւոր ծախքերը պիտի ըլլան . և ասանկ ծախքերու դէպքերը՝ հիւանդութիւնը, ծերութիւնը ու թաղումն է :

Այս տեսակ ընկերութեան սկիզբը Եւրոպայի մէջ որ ժամանակ սկսածը յայտնի չէ, բայց անոնց օրէ օր շատնալուն տարակոյս չկայ . որովհետեւ Գաղղիոյ մէջ Մարսիլիա, Նանթ, Ռուան և ասոնց նման ուրիշ գլխաւոր քաղաքներէն ի զատ՝ միայն Փարիզի մէջ 1694էն մինչև 1844 այս տեսակ ընկերութեանց թիւը 200 ելեր է : Անգղիացիք ամէն ժամանակ բաներնին գիտցող ու ընկերութեան և նախատեսութեան ոգով յաջող բարոյականութեան ընկերներ ունեցող ազգ մը ըլլալուն, քանի որ անկերութիւնը ժողովրդեան օգտին համար այս տեսակ ընկերութիւնները մասնաւոր օրէնքով պաշտպանեց, 1829էն մինչև 1843, այս ինքն տասնուչորս տարուան մէջ այս տեսակ ընկերութեանց թիւը Սկոտլանդի մէջ 173 ելաւ, Իռլանտայի մէջ 385, իսկ մեծին Բրիտանիոյ մէջ միայն եօթը տարուան մէջ 6650ի մօտեցաւ : Այս ընկերութեանց օգտակար ըլլալուն թէպէտ յայտնի փորձ մըն է իրարեց օրէ օր շատնալը, բայց ինչ որ ընկերներին ալ չգիտցուին՝ այս օգուտը խելքով գտնել ալ դժուար բան չէ : Արդարեւ թէ որ իր աշխատութեան վարձքովը ապրողին համար՝ թշուառութեան վիշտերէն ու ողորմութեան նուաստութեանէն ազատելու միակ ճարը խոհեմութիւն, կարգ, խնայութիւնն է նէ, անտարակոյս այն խնայուածները ժողովելու յարմար տեղն ալ այս տեսակ նախատեսութեան ընկերութիւններն են, որովհետեւ հիւանդութեան ու ծերութեան պատճառած կարօտութիւններուն դէմ այս կերպ բարեկարգութիւններուն մէջ ամենէն շուտ, ամենէն ստոյգ ու աւելի տժան ապահովութիւններն առողջ այս տեսակ ընկերութիւններն են : Ասանկ մէկ ժողովքէ մը ազգին ինչ օգուտ որ կրնայ ելլել՝ հետեւեալ նկարագրութիւնը նիւթական կերպով մը մեզի կրնայ իմացնել, որ այս տեսակ ընկերութեանց անդամներուն շատին հետ նստած ելած մէկունն է, և կը յուսամ որ մերազնեայք կը յորդորուին անոր փափաքելու :

« Թէ որ ասանկ ընկերութեան մը անդամներուն վիճակը նոյն քաղաքին մէջ ընկերութեանէն դուրս գանուողներուն վիճակին հետ բաղդատես, որ ձախորդութեան ու թշուառութեան ատեն ողորմութեանէն ուրիշ օգնութիւն մը չունին, ոյն ժամանակը կը հասկնանա այս ընկերութեան օգուտը : Առաջիններուն քով կը տեսնուի մաքրութիւն, աշխատասիրութիւն, չափաւորութիւն, խնայութիւն, սակաւապիտութիւն, իրենք զիրենք յարգել ու ուրիշներէն ալ յարգուիլ . հիւանդ ըլլան, կամ թէ որ ուրիշ ձախորդութեան մը հանգիստին, աչուրնին իրենք իրենց աշխատութեամբ ճարած սարկին վրայ

մանակ միօրինակ չեն կրնար մնալ. այսօրուան հր-
գործն ու խեղալին հիւանդութիւնով մը կամ փոր-
ձանքով մը վաղը կամ մարմնով կամ մտօք կը տկա-
լանայ. այսօրուան հարուստը մէկէն 'ի մէկ կրնայ
աղքատ չգաւոր' մինչև մուրացկան ըլլալ: Ուրեմն
թէ որ մարդկանց մէջ իրարու օգնել չըլլայ, ինչպէս
կրնայ մարդկային ազգը այս յեղափոխութեանց
դիմանալ: Այսու ամենայնիւ ազգին բարեգործու-
թիւնը լուսաւորեալ ընելու, ու ողորմութիւնը
բաժին մը չգարձընելու է, ինչպէս որ վերը ըսի՝
ողորմութիւն ընելը Բարոյակ հարկ մըն է, ուստի
սահմանեալ և որոշեալ չկրնար ըլլալ: Աղքատի մը
իրեն նմաններէն ողորմութիւն սպասելը օրինա-
ւոր և արդար յոյս մըն է, բայց ոչ թէ իրաւունք
մը կամ պահանջ: Այս կտորին ուշ չգնելով՝ շատ
տեղեր ողորմութիւն ժողովելուն ու տալուն մէջ
շատ կերպ անկարգութիւններ մտած է. ու բարե-
սիրութիւնը օրհնութեան արժանի զգացում մը
սեպուելու տեղը՝ անիծանաց արժանի կիրք մը
եղած է:

Մինչև հիմա առաջարկուած հնարքներուն իբր
վերջաբանութիւն, և մանաւանդ այս վեցերորդին
իր աւելի բացատրութիւն մը ըլլալու համար վեր-
ջապէս այս կ'ըսեմ որ ազգին աղքատ ու ստորին
կարգերուն լաւ կերպով մը օգնելու համար, մինչև
որ այս առաջարկուած միջոցներս չգործածենք,
ու միայն ուղիւ-ի-ու օգնութեան հնարք սեպենք,
հաստատուն չա՛ մը չենք լինէն ետե՛ երկու հատ
գլխաւոր փնտնելը կը ծագին:

ա. Ազգին աշխատատեղ աղքատներուն ապրուս-
տը կը փափաքենք: Արդարև ազգի մը գոյքը կամ
հարստութիւնը իւրաքանչիւր ազգայնոց գոյիցը
բովանդակութիւնը ըլլալուն, այն անհատները որ-
չափ գոյք սպաւեն՝ այնչափ ալ ազգային հարս-
տութիւնը կը պակսի (որովհետեւ անհնար է որ
ազգ մը իր բոլոր հարստութիւնը իր մէջ միայն
սպաւէ, մանաւանդ մեղի պէս ամենայնի կարօտ
երկիրներու մէջ եղող ազգերու համար). ուստի
նոյն համեմատութեամբ ալ իր գործաւորներուն
գործը կը պակսի: Ազգի մը մէջ գործն ալ որչափ
պակսի, աշխատաւորներուն ալ օրականը այնչափ
կը քիչնայ. ուստի հարկաւ ապրուստին կը նուազի,
շարտարութիւնը կը թունայ, հիւանդութիւնը
կը տիրէ, մահը կ'աւելնայ ու ազգը կը փշանայ:

բ. Ծուլութենէ ու մոլութենէ առաջ եկած
աղքատութեան խրախոյս տուած կ'ըլլանք: Իրա-
ցնէ ժիր ու աշխատասէր գործաւորաց վարձք ըլ-
լալու սնունդը՝ ողորմութեան կերպով շատ ան-
գամ ծոյլն ու մոլին կերակուր ըլլալուն, ազգին
մէջ մուրացկանութեան թշուառ վիճակին ձեւ-
քովիս աշակերտներ հասուցած կ'ըլլանք: Հեղի-
նակին մէկը ասանկ անտարբեր կերպով ողորմու-
թիւն տալուն անխոհեմ ու փնտաւար սովորու-
թիւն մը ըլլալը հաստատելու համար կը պատմէ
թէ անգամ մը Վրանատայի արքեպիսկոպոսը հե-
տաքրքրութեամբ մը ուղեր է որ օր ըստ օրէ իր պա-
լատէն եկող հաց առնողներուն թիւը իմանայ:
Օրուանը մէջ արանց թիւը 2000, ու կանանց 4000
էլ լը է: Այս աղետալ յառաջագիմութիւնը ամէն
տեղի մէջ ալ մի և նոյն է: Թէպէտ Ծուլութիւնը
մարդու բնական է, բայց աս ալ իրաւ է որ անոր
թիւ տուողն ալ կոյր գթութիւնն է: Տես որչափ
երջանիկ է Գաղղիա՝ Պելճիայի ու Անգղիայի հետ

բաղադատելով՝ ատենով աղքատաց համար տուրք
մը հաստատելու խորհուրդը խոհեմութեամբ մեր-
ժեւուն. ընդ հակառակն որչափ թշուառ վիճակի
մէջ է Անգղիա՝ աղքատաց տուրք մը հաստատելուն
համար. որով անոնց իրական օգուտ մը չունենա-
լէն ետե՛ վիճակին գէշցաւ, ընդհանուր ժողովըր-
դեան տրտուելը աւելցաւ կառավարութեան ծախ-
քը շատցաւ. անանկ որ շատ ճշմարիտ է թէ "Այն
երկիրն աղքատները իրեն քաղաքական վէրք մը
եղած են":

Ինչ որ ողորմութիւն չտալու վրայօք ըսի՝ յայտնի
է որ բուն իսկ միտքս ողորմութիւն ընելու, նաև
հաստատուն կերպով մը ընելու վրայ էր: Ով
կրնայ իր մէկ նմանը անկարող վիճակի մը հասած
տեսնել, ու ձեռքէն օգնութիւն մըն ալ չի գայ
նէ՛ գոնէ սրտէն հառաչանք մը չհանել: Մարդիկ
բնապէս իրարու գթութեանը անանկ կարօտ են՝
որ շատ անգամ կարեկից նայուածք մը բժշկին
տուած գեղերէն շատ աւելի կարող է տառապե-
լոյն ցաւը ամոքելու: Ողջ մարդու մը կեանքը վեր-
ջընելը որչափ մեղք է նէ, համար, կոյր, կաղ, կամ
որ և իցէ կերպով անկարող մէկու մըն ալ ապրե-
լու հնարք մը ճարելը այնչափ մեծ առաքինութիւն
է, որովհետեւ այն գթազգ խեղճը բարոյական
մահէ մը ազատել է: Ուստի թշուառական է այն
մարդը՝ որուն քարացեալ սրտին մէջ գթութիւնը
բնաւ տեղ չունի: Անանկ անձը բնութեան ար-
հաւիրք մը ու մարդկութեան գայթակղութիւն մըն
է: Ինչպէս որ վերը ըսի, իրարու օգնելը բնութեան
մեկն տուած օրինակներուն առաջիններէն մէկն է.
և ինչ ալ որ բնութեան վրայ իբր օրինակ կը տես-
նենք՝ մեր վրայ անհրաժեշտ պարտք մը պէտք է
համարինք: Միայն ինչպէս որ ասկէ առաջ ալ
ըսի, պէտք է որ գութեանն ու ողորմութիւննիս
թախանձողներուն միայն պիտոյիցը չհաւասարենք,
այլ անոնց լարեացն ու մանգամայն իրաւունց համեմատենք:

Վերոյիշեալ վեց առաջարկութիւնները, ինչպէս
որ կը տեսնուի, սոսկ խորհուրդներ են. անոնք կա-
տարելու համար բռնուելու հնարքներուն վրայօք
բան մը չխօսեցայ, բայց անոնց ամէն մէկուն կա-
տարմանը եղանակներուն վրայօք տեղեկութիւն
ներ երբև ուսկից ըլլայ դիւրին է գտնելը, բաւական
է որ անոնց կատարմանը ձեռք զարնող անձանց
թիւը ու հնարքները յոյս մը տալու չափ շատնան.
վերջապէս ես բարոյապէս հաւատացեր եմ որ
եթէ այս առաջարկութիւնները 'ի գործ գրուին,
շատ չքեր՝ ազգերնու մէջ շատ մեծ փոփոխու-
թիւններ կ'ըլլան: Ուստի յիշենք որ սկսիլը գործ-
քին կէսն է:

ՆԻԿ . Մ . ԶՕՐԱՅԵԱՆ

Նոյեմբերի հանելուկն էր այն ի-
շուն ծնօտը որով Սամփսոն հազար
այլազգի սպաննեց: